

Szinkretizmus, szintézis, szinopszis – metaelméleti stratégiák a magánjogban

CSERNE PÉTER

Vajon hogyan lehet különféle jogelméleti hagyományok és iskolák nézeteit összhangba hozni, összeegyeztetni, egybenézni egymással, lehetőleg ismeretelméleti és módszertani hibák nélkül? Hogyan járjunk el, ha el akarjuk kerülni a Weber, Jellinek majd Kelsen által kárhozott „módszerszinkretizmust”;¹ nem bízunk a szintézis lehetőségében; netán Horváth Barna nyomán² lehetségesnek tartjuk az eltérő ismeretelméleti szempontok és/vagy tartalmi értékek egybenzését vagy szinopszisát?

Ilyesféle metaelméleti kérdésekkel Takács Péter több alkalommal is foglalkozott implicit módon, például az uralkodó eszmékről szóló habilitációs előadásában, *A modern állam elmélete* című összefoglaló művének bevezető fejezetében, valamint a 2011-es miskolci államelméleti konferencián elmondott vitaindító előadásában. Tágabb értelemben idetartozik az is, ahogyan Takács Péter az általa jegyzett legtöbb tananyagban a lehetséges elméleti paradigmák és értékválasztások sokféleségének kiegyensúlyozott bemutatására vállalkozik. Az ezekből, valamint munkáinak implicit állásfoglalásaiból kibontakozó válasz inspirálja jelen tanulmányt is,

¹ Hans Kelsen: *Veröffentlichte Schriften 1911–1917*, szerk. Matthias Jestaedt. Tübingen: Mohr Siebeck 2010. 227, 539. A szinkretizmus kifejezést, alighanem Max Weber „objektivitás”-tanulmányának eredetileg Gustav Schmollert kritizáló szóhasználata nyomán (Max Weber: Die „Objektivität” sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 19 (1904) 27, magyarul: Max Weber: A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása” in uő: *Tanulmányok*. Budapest: Osiris 1998, 12) Georg Jellinek közvetítésével vette át, s használta, módosított értelemben Kelsen. Lásd még Stanley L. Paulson: Konstruktivismus, Methodendualismus und Zurechnung im Frühwerk Hans Kelsens *Archiv des öffentlichen Rechts* 124 (1999) 631–657.

² Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*, ford. Zsidai Ágnes, Budapest: Osiris 1995. 118–121.

amely ugyanezt a metaelméleti és módszertani kérdést a jogelmélet egy másik területének példáján keresztül igyekszik megválaszolni vagy legalábbis megvilágítani.

Kutatásaim során hasonló tapasztalatra jutottam, mint ami alighanem egy szinoptikus államelmélet kidolgozását is motiválhatja, vagyis, hogy az elméletek ugyan gyakran a konfrontáció révén nyerik el legmeggyőzőbb megfogalmazásukat, ám legalább ugyanilyen gyakori az is, hogy a konfrontáció túlfeszített retorikája élesebbnek mutatja a szembeállítást, mint amilyen az valójában. A legjobb példa erre alighanem a természetjogi elméletek és a jogpozitivizmus szembeállítása.

Nem világos azonban, hogyan járjunk el módszeresen az egymással összeegyeztethetetlennek tűnő elméletek egymásra vonatkoztatott értelmezése során. Az alábbiakban a magánjogtudományban vizsgálom meg a szinopsis lehetőségét, pontosabban azt, hogy milyen metaelméleti pozíciók lehetségesek a magánjog természetéről szóló, egymásnak legalább látszólag ellentmondó elméletek összeegyeztetésére – abban a reményben, hogy *mutatis mutandis* alkalmazhatjuk a tanulságokat az államelméletben is.³

Célom tehát azoknak a metaelméleti stratégiáknak a rendszerezése, amelyek révén az ugyanazon tárgyra, esetünkben a magánjog természetére (struktúrájára, funkciójára, stb.), vonatkozó elméleti vizsgálódások kapcsolatba hozhatók egymással. Ezen a ponton egyelőre tudatosan a „kapcsolatba hozás” homályos kifejezését használom; a későbbiekben igyekszem bemutatni az elméletek egymás alá-fölérendelésének, tematikus munkamegosztásának, egymásból való levezetésének stb. lehetőségeit. Ebben az értelemben a szinopsis nem más, mint a metaelméleti stratégiák egyik esete vagy típusa.

Mármost a szinoptikus módszer, amelyben leírás és értékelés, valóság és ideál stb. mintegy a dolog természetének megfelelően fonódik össze, kapcsolódik, s ha Horváth Barnának igaza van, nem is véletlenül kapcsolódik, a jogászai tevékenységhez és szemlélethez. Akár elfogadjuk a szinoptikus módszert az állam vagy a hatalom fogalmának explikációja esetében, akár nem, fontos kérdés, hogy vajon az elméleti fogalomalkotásnak mennyire kell kapcsolódnia a jogászai, vagyis jogdogmatikai terminológiához.⁴

³ Meglehet, az ünnevelt magát a kérdésfeltevést is túlzott elméletieskedésnek tartja. Ha így áll a helyzet, akkor türelmes elnézésére számítok. Örömmel iktatom ide azt a személyes megjegyzést is, hogy rendkívül hálás vagyok azért a bizalomért és nagyvonalúságért, amivel Takács Péter immár húsz éve, még joghallgató koromban bevont az általa szerkesztett államelméleti szöveggyűjtemény fordításába, sőt felkért a válogatásban való közreműködésre is – ennek nyomán jelenhetett meg három Nobel-díjas közgazdász egy-egy államelméleti szövegének magyar fordítása –, később pedig doktori témavezetőként, majd tapasztalt kollégaként támogatt, bátorított a tudományos pályán való elindulásban.

⁴ A kérdést látszólag fordított irányból, de a mi számunkra is relevánsan elemzi Oliver Lepsius: Braucht das Verfassungsrecht eine Theorie des Staates? Eine deutsche Perspektive: Von der Staatstheorie zur Theorie der Herrschaftsformen, *Europäische Grundrechte-Zeitschrift* 31 (2004) 370–381.

Ez a kérdés különösen élesen vetődik fel azoknál az elméleteknél, amelyek tárgya kifejezetten a jogászai praxisban határozódik meg. Némileg eltérő a helyzet az állam- vagy politikaelméleti gondolkodás esetében, hiszen ott másféle gyakorlatok fogalomhasználata is releváns lehet. A kapcsolódás mikéntje külön elemzést igényel és nyer Takács Péter államelméletében, amely bevallottan kapcsolódik az általános államtan eredetileg a német politikai-jogi egységesítést elméletileg alátámasztó, majd pedig a megszülető pozitív közjogban lehorgonyzott, de mindenképp jogászas hagyományához. Tágabb értelemben itt a megértő társadalomtudományok és a hermeneutikai jellegű értelmező elméletek egyik módszertani kérdéséről van szó, mégpedig arról, hogy a releváns szereplők „közfelfogásának” mekkora szerepe van a vizsgálandó tárgyának kijelölésében.

A magánjogelméletben első ránézésre nyilvánvalóan az a helyzet, hogy az elmélet kiindulópontja és tárgya a jogi praxis és dogmatikai diskurzus által meghatározott artefaktum.⁵ Mint egy a „különös” jogelméletekről (*special jurisprudence*) vagyis az egyes jogterületek elméleti vizsgálatáról szóló friss tanulmány⁶ érvel, ezen elméletek célja egy konvencionálisan, vagyis a joggyakorlat és jogi dogmatika útján meghatározott „különös” jogterület elméleti megvilágítása. Vagyis azt, hogy minek az elmélete például a magánjog vagy az antidiszkriminációs jog elmélete, s egyáltalán van-e ilyen, azok a változó és konvencionális kritériumok határozzák meg, amelyek szerint maga a joggyakorlat, valamint az arra reflektáló jogdogmatikai diskurzus, időben változó és jogrendszerenként eltérő módon szerveződik, ideértve az egyes jogterületek önállósága körüli vitákat is. Mindez együtt lesz az elméleti reflexió kiindulópontja. Együttal ez az a pont, ahonnan kezdve gondolatmenetem a magánjog elméleteire fókuszál. Úgy vélem azonban, hogy fejtegetéseim nagy része, a tárgy meghatározásának itt jelzett különbségén túl, tágabb körben is releváns.

⁵ Az itt vizsgált konkrét esetben persze, mivel elsősorban az angol-amerikai elméleti vitákra reflektálok, külön kérdés lehet, hogy a „magánjog” vajon dogmatikai értelemben jól körülhatárolt és kellően egységes terület-e. A jogi oktatás és tankönyvírás legtöbbször speciálisabb területekre (szerződési jog, kártérítési jog, tulajdonjog, stb.) koncentrál. Ehhez hasonló felosztást persze a kontinentális jogrendszerek is alkalmaznak a magánjogon belül, ott mégsem ritka az átfogó kategóriának a *common law* országok gyakorlatától idegen, jogdogmatikai használata. Természetesen az elméletalkotók, elsősorban filozófiai orientációjuk vagy ambícióik folytán, gyakran lépnek fel a *common law* országokban is azzal az igénnyel, hogy a magánjog általános elméletét fogalmazzák meg; általánosat abban az értelemben, hogy az a teljes magánjogra kiterjed, s abban az előzőtől független értelemben is, hogy nem egy meghatározott jogrendszer gyakorlatára reflektálnak csupán. Ez utóbbi kérdésre alább visszatérek.

⁶ Tarun Khaitan és Sandy Steel: *Theorising Areas of Law* [kézirat, 2019. október 4., <https://ssrn.com/abstract=3464432>].

1. A MAGÁNJOGELMÉLETEK KÉT TÁBORA

Az alábbiakban a magánjogelmélet területén zajló vitákat leegyszerűsítve úgy rekonstruálom, mint két elméletcsalád, a „közgazdasági” és a „morális” elméletek közötti vitát. Ez a szembenállás viszonylag jól leírja az angol nyelvű szakirodalomban az utóbbi mintegy harminc-negyven évben megfigyelhető szembenállást. Természetesen, mint minden leegyszerűsítés, figyelmen kívül hagy más tendenciákat, valamint a két elméletcsaládon belüli különbségeket. Ez utóbbi, „családon belüli” ellentétek a jelen kontextusban másodlagosak a lényegi szembenálláshoz képest. Maga a szembenállás azonban többféle módon fogalmazható meg, s amint az alábbiakban közelebbről megvizsgáljuk ezeket a megfogalmazásokat, kiderül, hogy ezen fényében a két tábor közötti frontvonal sem ugyanott húzódik. Az alábbi elemzés feladata többek között éppen annak megállapítása, hogy milyen lényegi, tartalmi különbség rejlik a szembenállás mögött.

Bár vizsgálódásom metaelméleti, s nem tudományszociológiai vagy elmélet-történeti jellegű, annak érdekében, hogy a kontextus érthetőbb és e szembeállás középpontba állítása legalábbis plauzibilis legyen, röviden ki kell térnem e két elméletcsalád szembenállásának kialakulására és jellegzetességeire.

A jog gazdasági elemzése, mint azt kritikusan is elismerik, az 1980-as évektől jelentős befolyásra tett szert az amerikai jogi oktatásban és jogtudományban egyaránt. Ez a befolyás különösen a magánjog területén érzékelhető. Az irányzat vonzereje és sikere, több más tényező mellett azon alapult, hogy a nagyrészt precedensekben megtestesülő, vagyis jogesetekből és viszonylag elszigetelt dogmatikai konstrukciókból álló magánjog számára olyan racionális értelmezési keretet kínált, amely a jog magatartás-befolyásoló (ösztönző) hatásaira és társadalmi jólétet befolyásoló funkciójára irányította a figyelmet. Mint Cooter és Ulen fogalmazott, ahogyan a nyúl Ausztráliában, úgy találta meg az ökológiai *niche*-t és hódította meg az amerikai jogi oktatást és jogtudományi gondolkodást a közgazdasági elemzés.⁷

Míg ötven évvel ezelőtt meglepően hangzott volna, hogy közgazdászoknak bármi mondanivalójuk lehetne (a jogászok számára) a kártérítési vagy a szerződési jogról, mára a helyzet alaposan megváltozott. Szinte nincs olyan magánjogi tárgyról írott jogi tankönyv, amely a tranzakciós költségek, a legolcsóbb kockázatviselő, a Pareto-hatékonyság vagy az aszimmetrikus információ fogalmát ne használná. Kis túlzással, ma már szinte nem találni olyan amerikai magánjogász professzort, aki – bármilyen elméleti vagy ideológiai elkötelezettségű legyen is egyébként – ne ér-

⁷ Robert Cooter és Thomas Ulen: *Jog és közgazdaságtan: Jogintézmények közgazdasági elemzése*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2005. 15.

tené s gyakran beszélne is ezt a nyelvet: a közgazdaságtan egy meghatározott változata, legalábbis a magánjogban, a *lingua franca americana* rangjára emelkedett.⁸

Ez az elmélet, természetéből adódóan nem csupán az amerikai jogra, s nem is csak a magánjogra alkalmazható, szerepe mégis itt vált a leginkább meghatározóvá. A *common law* világ jogelméletének egyik mesteri áttekintése szerint az elmélet fő vonzereje abban áll, hogy a korábbi káosz és határozatlanság helyére egy szikár elméletet állít, amely egyaránt ígér magyarázóerőt és bizonyos módon vonzó értékelési mércét.⁹ Ennek a *benthami* jogelméletre emlékeztető ambíciónak paradigmaticus kifejezése Richard Posner tézise a *common law* hatékonyságáról. Ez a tézis nemcsak magyarázza (pozitív vagy deskriptív értelmezés), hanem új struktúrába, szemléleti keretbe helyezi a *common law* szabályait (heurisztika), továbbá normatív értelemben igazolja is azokat. Más szóval, a jog közgazdasági elmélete egyaránt vállalkozik a bírósági döntések kimenetelének előrejelzésére, kínál normatív szempontokat a jogalkotó számára és tárja fel a jog egymástól látszólag távol eső területeit összekapcsoló és megalapozó gazdasági logikát.

A hatékonyság mint heurisztika a pozitív és normatív elemzés egyfajta ötvözeteként a jog szabályainak racionalizálást kínálja, s ezáltal kihívást intéz a hagyományos jogászai gondolkodással szemben. A JGE ugyanis a hagyományos jogászai gondolkodás által természetes vonatkoztatási keretnek tekintett fogalmi kategóriák és dogmatikai megkülönböztetések mögött, sőt helyett, a magánjog új struktúráját pillantja meg. Azáltal, hogy heurisztikus elemzési keretet nyújtva segít felfedezni a *common law* olykor archaikus eredetű szabályai, illetve történelmileg esetleges kategóriái mögötti rejtett működési struktúrát (vagyis a jog tranzakciókat könnyítő és magatartás-befolyásoló, ösztönző szerepét), lehetővé teszi, hogy az elemző és a gyakorló jogász egyaránt könnyedén mozogjon a hagyományos jogterületek, illetve különböző jogrendszerek között.¹⁰

A közgazdasági elemzés tehát egy olyan magánjogelméletet implikál, amely szerint a magánjog természete annak „célja”, „funkciója” vagy „magyarázó elve”, vagyis a társadalmi jólét maximalizálása felől közelíthető meg legjobban. Ez a funkció a magánjog egyes területein speciálisabb megfogalmazást nyer: a kártérítési jogban például a balesetek összes társadalmi költségének (a megelőzés költségeinek, a káresetekben elszenvedett veszteségeknek és a kártérítési rendszer működési költségeinek együtt) minimalizálása formájában.

⁸ Részletes elemzésére lásd Cserne Péter: *Közgazdaságtan és jogfilozófia: Rendszertelen áttekintés a jog gazdasági elemzésének elméleti és módszertani alapjairól*, Budapest: Gondolat 2015, rövid összefoglalásként Cserne Péter: A jog gazdasági elemzése, in Jakab András és Sebők Miklós (szerk.): *Empirikus jogi tanulmányok. Paradigmák, módszertanok és alkalmazási területek* (Budapest: Osiris 2020 megjelenés előtt).

⁹ Gerald J. Postema: *Legal Philosophy in the Twentieth Century: The Common Law World*. Dordrecht: Springer 2011. 282.

¹⁰ Richard Posner: *Economic Analysis of Law*, New York: Aspen 1998. 272–273.

A káosz és meghatározatlanság diagnózisa persze másféle gyakorlati és elméleti válaszokat is előhívott. Különösen angol jogtudósok írnak, egyenesen büszkén, vagy egyfajta perverz elégedettséggel arról, hogy az egyes jogterületek esetjogát csak ábécérend szerint lehet értelmesen rendszerezni, vagy hogy egy „tort law” című tankönyvet csak a fedele, s nem a szerző által a joganyagra erőltetett elmélet tarthat egyben; így aztán felesleges, sőt nevetséges erőfeszítés is a „tort law” átfogó igazoló elméletét keresni.¹¹ Ez a válasz persze, noha időnként filozófiai igénnyel is megfogalmazódik,¹² inkább retorikai túlzásnak tűnik.

A jog gazdasági elemzésének amerikai sikerében többféle kihívás is rejlett a jogi oktatás, a joggyakorlat és a jogtudomány számára. Ami a kihívás intellektuális aspektusát illeti, a releváns válasz a jogfilozófia felől érkezett. Az 1990-es években, részben párhuzamosan más jogterületek filozófiai értelmezése mint gyakorlati filozófia iránti érdeklődés növekedésével, de legalább ennyire a közgazdasági elemzés előretörésére válaszul, virágzásnak indultak a magánjog filozófiai elméletei, olyan műveket eredményezve, mint Ernest Weinrib „formalista”, s elsősorban a kártérítési jogra fókuszáló elmélete,¹³ Peter Benson hegelianus szerződési jogi elmélete,¹⁴ Arthur Ripstein kanti/rawlsi alapozású magánjog-filozófiája¹⁵ (mindhárom szerző Toronto jogi fakultásához kötődik), Jules Coleman neopragmatikus magánjogelmélete¹⁶ vagy a nemrég elhunyt két oxfordi jogtudós, Tony Honoré¹⁷ és John Gardner¹⁸ magánjogi írásai.

Ezek az elméletek, különböző hangsúlyokkal ugyan, de egyszerre törekszenek megérteni, megvilágítani, illetve igazolni, kritizálni a magánjog szabályait. Vitatkoznak egymással nem csak egyes jogforrások, rendszerint felsőbb bírósági döntések, helyes értelmezéséről, a normatív igazolás erejéről és mikéntjéről stb. Heterogenitásuk ellenére összeköti ezeket az elméleteket az anti-szkepticizmus, vagyis az elméletalkotás lehetőségének komolyan vétele: egyrészt a magánjog hagyományos arisztotelészi, kanti, hegeli filozófiai igazolásainak újragondolása, másrészt

¹¹ Tony Weir: *An Introduction to Tort Law*, Oxford: Oxford University Press 1996. ix–x.

¹² Patterson például olyannyira szkeptikus azzal kapcsolatban, hogy „mivel járulhat hozzá a filozófia jogi gyakorlataink igazolásához”, hogy kijelenti, „olyasmi, hogy helyes szerződési jogi elmélet, nem létezik.” Ez azzal függ össze, hogy szerinte „[j]obb úgy tekinteni a szerződési jogra, mint egy folyamatban lévő és önmagát alakító kulturális tevékenységre, semmint egy dologra.” Dennis Patterson: *An Open Letter to Professor James Gordley*, *Wisconsin Law Review* 1991. 1432, 1436.

¹³ Ernest J Weinrib: *The Idea of Private Law*, 2. javított kiadás, Oxford: Oxford University Press 2012.

¹⁴ Peter Benson: *Justice in Transactions: A Theory of Contract Law*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press – Belknap Press 2019.

¹⁵ Arthur Ripstein: *Private Wrongs*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 2016.

¹⁶ Jules L. Coleman: *Risks and Wrongs*, Cambridge: Cambridge University Press 1992. Uo.: *The Practice of Principle: In Defence of a Pragmatist Approach to Legal Theory*. Oxford: Oxford University Press 2001, I. rész.

¹⁷ Tony Honoré: *Responsibility and Fault*, Oxford, Portland: Hart Publishing 1999.

¹⁸ John Gardner: *From Personal Life to Private Law*, Oxford: Oxford University Press 2018 és uő.: *Torts and Other Wrongs*, Oxford: Oxford University Press 2019.

a *common law* gyakorlatában kikristályosodott szabályok és dogmatikai kategóriák erkölcsi elvek fényében való újraértelmezése. Különböző élességgel és mélységgel valamennyien bírálják a közgazdasági megközelítést, amiért az, úgymond torzképet fest a bilaterális kapcsolatokat erkölcs-igazságossági elvek szerint rendező magánjogról. A gazdasági elemzés különféle, pozitív, normatív, heurisztikus változatait legjobb esetben is úgy tekintik, mint egy külsődleges nézőpontot, amely képtelen számot adni a magánjog természetéről: fogalmi struktúrájáról, tartalmi elemeiről vagy *ex post* jellegéről.¹⁹ Nem tekintik viszont az amerikai joggyakorlathoz kötődő „anomáliának”, hanem mint érdemi elméleti riválissal néznek vele szembe.

Összefoglalva, a magánjogelmélet angol nyelvű irodalmát az utóbbi nagyjából három évtizedben egy önmagát erősítő polarizáció jellemzi: két, látszólag inkompatibilis elméleti megközelítés áll szemben egymással, vagy ahogyan Jody Kraus egy 2002-es áttekintő tanulmányában²⁰ fogalmazott, halad el egymás mellett, mint két hajó az éjszakában. A hasonlat persze sántít, mert igaz ugyan, hogy a két tábor között hosszú ideig ritka volt az érdemi párbeszéd, s a tudományos energiák a táboron belüli vitákra összpontosultak, az ezredforduló óta egyre több hibrid elméleti törekvés, valamint a szembenállás meghaladására tett egyéb javaslat is megfogalmazódott.

2. A SZEMBENÁLLÁS ALAPJAI

Mielőtt ezeket a metaelméleti stratégiákat rendszerezném, érdemes röviden áttekinteni az azzal kapcsolatos álláspontokat, hogy hol húzódik a releváns frontvonal a magánjogelméletek között. A vita rendezésének egyik kiinduló nehézsége ugyanis éppen abban áll, hogy a szembenállás alapjával kapcsolatban sincs egyetértés sem a felek közt, sem a tágabb szakirodalomban. A releváns oppozíciók közül a legfontosabbak talán a következők.

¹⁹ Ezekre a bírálatokra persze a közgazdasági elemzés képviselői hol defenzív, hol konstrukív válaszokat adnak, amint ezt alább látni fogjuk.

²⁰ Jody S. Kraus: *Philosophy of Contract Law* in Jules Coleman és Scott Shapiro (szerk.): *Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*, Oxford: Oxford University Press 2002. 687.

instrumentális	expresszív
hatékonyság	kiegyenlítő igazságosság
jólét	autonómia
konzekvencializmus; a „jó” elmélete	deontológia; a „helyes” elmélete
személytelen cél-maximalizálás (preferenciák és költségek)	személyközi elszámoltathatóság (jogosultságok és kötelezettségek)
előrettekintő (<i>ex ante</i>)	hátratekintő (<i>ex post</i>)
funkcionalista	formalista
magyarázat	igazolás

Az első dichotómia, az instrumentális és expresszív elméletek szembeállítása a magánjog céljára vonatkozik és lényege a következő.²¹ Az instrumentális elméletek szerint a magánjog gyakorlatát valamilyen külső cél igazolja. A közgazdasági elmélet instrumentális jellegű, de ide tartoznak azok az elméletek is, amelyek szerint például a magánjog célja a társadalmi kockázatok méltányos elosztása. Az expresszív elmélet szerint viszont maga a gyakorlat testesít meg vagy fejez ki inherens elveket és értékeket. Ez utóbbi felfogás jó példája Weinrib elmélete²², aki szerint a magánjog olyan, mint a szerelem: nincs önmagán kívüli célja, vagy legalábbis nincs más célja, mint hogy magánjog legyen, vagyis kifejezze és formát adjon a kiegyenlítő igazságosságnak. Rossz típusú kérdést tesz fel tehát az, aki a magánjog célja felől érdeklődik. Ha például a törvényhozás valamilyen közpolitikai cél érdekében szabályozás alá vonja a formálisan egyenlő jogalanyok közti tranzakciókat, vagy egy bíróság az osztó igazságosság szempontjait próbálná érvényesíteni a kártérítés során, ezzel kilép a szó valódi értelmében vett magánjog köréből.

Ezt a fajta szembeállítást, s különösen a magánjog nem-instrumentális felfogását sokan bírálják; valójában a filozófiai magánjogelmélet legtöbb képviselője sem fogadja el. John Gardner például úgy érvelt, hogy a „közpolitikai technokraták” hangos, de elméletileg súlytalan próbálkozásaira válaszul nem érdemes olyan védőbástyák mögé visszavonulni, ahol nincs is értelmes élet. Hiba volna például lemondani arról, hogy a magánjogot legalábbis részben instrumentálisan fogjuk

²¹ Jules Coleman, Scott Hershovitz és Gabriel Mendlow: Theories of the Common Law of Torts, in Edward N. Zalta (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2015 Edition), <<https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/tort-theories/>>.

²² Weinrib, *The Idea of Private Law*, 12.

fel, azaz mint kollektív erkölcsi – igazságossági – céljaink eszközeként szolgáló artefaktumot.²³

Így aztán – s ez a második típusú javaslat a frontvonal meghúzására – sokan két tartalmi érték vagy normatív elv szembeállításával operálnak: társadalmi hatékonyság *versus* kiegyenlítő igazságosság; jólét *versus* autonómia.²⁴ Mint alább látni fogjuk, gyakran ez az oppozíció a kiindulópontja hibrid vagy integrált elméleteknek, amelyek vagy azt állítják, hogy ezek a különböző értékek, legalábbis a magánjog bizonyos területein, ugyanolyan szabályokat implicálnak (konvergálnak),²⁵ vagy egyfajta értékpluralizmusban összeférnek,²⁶ netán hierarchikus rendben az egyik érték a másiktól levezethető.

A szembenállás továbbgondolható azután erkölcselméleti irányban is, amikor is a gazdasági elméleteket a következményorientált etika speciális eseteként állítják szembe a kötelességetika (deontikus erkölcsi elméletek) álláspontjával, némileg másképpen pedig a „jó” elméletét a „helyes” elméletével.²⁷ Ez nyilvánvalóan olyan terepre helyezi át a vitát, ahol a szembenálló álláspontok régóta makacsul tartják magukat; a legérdekesebb releváns fejleménynek az arról szóló viták tűnnek, hogy elvész-e valami akkor, ha a nem-konzekvencialista elméleteket „konzekvencializáljuk”.

Egy további dichotómia, a funkcionális és a formális elméletek szembeállítása, elsősorban kétféle nézőpontra utal, s részben az instrumentális-expresszív dichotómiához hasonló. Míg az előbbi elméletek teleologikusak és a jogi normákat és viszonyokat egy jogon kívüli cél fényében értékelik, ezzel szemben a formális elméletek a jogban immanens normákra és viszonyokra utalnak, vagyis az elméleti magyarázatnak része az is, hogy az adott normák és viszonyok jogilag szabályozottak. Schwartz és Markovits friss tanulmányukban javasolják ezt a szembeállítást, amelyet azzal a tartalmi érveléssel egészítenek ki, hogy

²³ John Gardner: Dagan and Dorfman on the Value of Private Law, *Columbia Law Review* 117 (2018) 179–201. Megjegyzésre érdemes, hogy Hanoch Dagan és Avihay Dorfman tanulmányukban [„Just Relationships” *Columbia Law Review* 116 (2016) 6] a magánjog három további jellegzetességét azonosították. Az instrumentalizmus elvetése mellett szerintük a magánjog (1) nélkülözhetetlen, (2) relációs, vagyis személyközi jellegű és (3) meghatározott tartalmi értékeket szolgál. Gardner a magánjog e három további ismérvének túlhangsúlyozását is bírálja.

²⁴ Ripstein, *Private Wrongs*, 19.

²⁵ Michael Trebilcock: *The Limits of Freedom of Contract*, Cambridge: Harvard University Press 1993.

²⁶ Lásd pl. Stefan Grundmann, Hans Miklitz, Moritz Renner (szerk.): *Privatrechtstheorie I–II*. Tübingen: Mohr Siebeck 2015. A pluralizmus különféle értelmezéseire és bírálatára lásd Daniel Markovits és Alan Schwartz: Plural Values in Contract Law: Theory and Implementation, *Theoretical Inquiries in Law* 20 (2019) 571–593.

²⁷ Lásd pl. Eyal Zamir és Barak Medina: *Law, Economics and Morality*, Oxford: Oxford University Press 2010, kritikájára: Patricia Marino: Value Pluralism and the Foundations of Normative Law and Economics: The Case of Threshold Deontology in Péter Cserne és Magdalena Mafecka (szerk.): *Law and Economics as Interdisciplinary Exchange: Philosophical, Methodological and Historical Perspectives*, Abingdon & New York: Routledge 2020. 115–134.

a(z angol-amerikai) szerződési jog (általános szabályainak) területén a formális és a funkcionális elméletek megállapításai konvergálnak egymással („operacionálisan” hasonlítanak).²⁸

Vannak, akik a fő különbséget az előrettekintő (*ex ante*) vagy hátratekintő (*ex post*) szemlélet között látják. Közelebbről nézve azonban ez a szembeállítás a magánjognál általánosabb, a bírászkodás természetével kapcsolatos nézőpontbeli különbségre utal, ti. hogy az esetjog „lényege” vajon az egyedi viták eldöntése vagy szabályadás a jövőre nézve.

Az instrumentális-expresszív dichotómiát, valamint az előző két szembeállítást strukturális-analitikus irányban továbbgondolva és elmélyítve és a magánjogelméletek közötti ellentét alapját keresve az ugyancsak a torontói egyetemen működő Bruce Chapman az érvelés két egymással strukturálisan inkompatibilis formáját különbözteti meg.²⁹ Az egyik oldalon a jog közgazdasági elméletéből általánosítva a társadalmi választások elmélete (*social choice theory*) felé, a magánjog olyan modelljéhez jutunk, amelynek analitikus magva az aggregatív érvelés. Ez tág értelemben magába foglal minden optimalizációs programot, vagyis személyek feletti célt.³⁰ A magánjog ilyen felfogásával áll szemben egy másik, s az előbbivel „strukturálisan összeegyeztethetetlen” modell. Ezt Chapman a kölcsönös elszámoltathatóság (*interpersonal accountability*) modelljének nevezi, amely lényegében a polgári per, sőt bármilyen bíróság előtti jogvita elméleti megragadása vagy absztrakciója: olyan szekvenciális érvelési struktúrát jelent, amelyben igények és ellenigények fogalmazódnak meg jogokkal és kötelezettségekkel kapcsolatban; s fontos sajátosság, hogy a folyamatnak nincs a felek jogain és kötelezettségein túli alapja, illetve külsődleges célja. E dichotómia célja, bevallottan, a magánjogelméletek „torontói” iskolájának filozófiai megalapozása.

Végül tisztán módszertani vagy perspektivikus az a szembeállítás, amely szerint az egyik elméletcsalád pozitív (magyarázó, előrejelző), a másik normatív (értékelő, kritikai) jellegű. Ezt a fajta „horizontális elméleti munkamegosztást”, amelyet mindkét szereposztásban javasoltak már a szakirodalomban, többféleképpen lehet továbbgondolni aszerint, hogy lehetségesnek tartunk-e ebben

²⁸ Alan Schwartz és Daniel Markovits („Function and Form in Contract Law” kézirat [2019. május 23., <https://ssrn.com/abstract=3392999>]) megkülönböztetik egymástól az „elméleti” és az „operacionális” hasonlóságot s az utóbbit (nagyjából) úgy definiálják, mint annak arányát, hogy a különböző elméletből következő értelmezési szabályok azonos döntéshez vezetnek.

²⁹ Bruce Chapman: *Interpersonal Accountability and Impersonal Maximization: Two Structurally Incompatible Perspectives on the Theory of Private Law* [előadás az *Economics and Philosophy in Private Law Theory* című 10th MetaLawEcon műhelykonferencián, Bucerius Law School, Hamburg, 2019. július 5.].

³⁰ Vagyis a kollektív optimalizációs cél egészen általános megfogalmazást nyer: nemcsak az egyetlen dimenzióban mért össztársadalmi jólét lehet az, hanem bizonyos elosztási szempontok, sőt jogosultságok mintázatát is magába foglalhatja.

az értelemben hibrid vagy integrált elméleteket, ahol például a közgazdasági elmélet magyarázó erejét és az erkölcsi/igazságossági elmélet normatív igazolási potenciálját egyeztetjük össze.³¹

3. KRAUS JAVASLATA:

METAELMÉLETI INTEGRÁCIÓ

Jody Kraus több írásában is igyekezett végiggondolni a két elmélet(család) viszonyát, s részletesen foglalkozott az elméletek „integrációjának” lehetőségével is. Ennek során két témánk szempontjából fontos megállapítást tett.³² Egyrészt meggyőzően érvelt amellett, hogy a két elmélet-család közti elsőszintű tartalmi konfliktusok mögött módszertani különbségek húzódnak, vagyis a konfliktust csak módszertani vita révén lehet feloldani. A módszertan kifejezés persze itt rendkívül tágan értendő, hiszen Kraus több olyan fentebb vázolt dichotómiát kívánt integrálni, amelyek alapja pontosabban értelmezhető metafizikai vagy ismeretelméleti, semmint módszertani terminusokban. Kraus metaelméleti állítása mindenestre az volt, hogy a látszólagos egyet nem értés mögött nem egyes szerződési doktrínák értelmezése körüli közvetlen viták, hanem négy, tág értelemben véve módszertani kérdésben elfoglalt eltérő álláspontok állnak.³³ A két elméleti tábor képviselői abban nem értenek egyet, hogy mit tekintenek az elmélet tárgyának (doktrínális tételek vagy döntések), az elmélet céljának (magyarázat vagy igazolás), valamint az ítélkezés lényegi aspektusának (vitarendezés vagy magatartás-irányítás). Mivel Kraus szerint ezekre a kérdésekre nem adható helyes-helytelen válasz, egyik elmélet se tekinthető a másik felett

³¹ Jody S. Kraus: „Transparency and Determinacy in Common Law Adjudication: A Philosophical Defense of Explanatory Economic Analysis” *Virginia Law Review* 93 (2007) 287–359.

³² Kraus, *Philosophy of Contract Law*, 691–703.

³³ Kraus a szerződési jog területére összpontosítva autonómia-alapú és közgazdasági elméleteknek nevezte a két szembenálló tábort és négy pontban ragadta meg megkülönböztető tételeiket: „Az autonómia-alapú elméletek elsődlegesnek tekintik a létező szerződési dogmatika igazolását mint normatív projektet, a szerződési jogot a doktrínák hétköznapi jelentésével azonosítják, megkövetelik az elmélettől, hogy magyarázza a szerződési jog megkülönböztető jellegét, s végül ex post nézőpontból tekintenek a bíráskodásra. Ezzel szemben a közgazdasági elméletek elsődlegesnek tekintik a létező szerződési jogi doktrínát magyarázó pozitív elméletet, a szerződési jogot az esetek kimenetelével azonosítják, arra törekzenek, hogy cáfolják (*explain away*), semmint magyarázzák a szerződési jog megkülönböztető jellegét, s végül ex ante nézőpontból tekintenek az ítélkezésre.” Jody Kraus: *The Methodological Commitments of Contemporary Contract Theory* [kézirat, 2001. június 1., <https://ssrn.com/abstract=272412>] abstract. A kérdést tovább bonyolítja, hogy a magánjog sok esetben nem vagy nem csupán esetjog, hanem törvénykönyvek vagy más elsődleges jogforrások szövegében jelenik meg. Ám ez a sajátosság különösebb bonyodalom nélkül összeilleszthető mindkét típusú elmélettel: a bírói döntések, illetve az azokat alátámasztó érvelés kiindulópontja is lehet a tétélezett, kodifikált magánjogi szabály.

állónak. Másképp fogalmazva, a két elméletcsalád képviselői előzetes módszertani elkötelezettségeikből adódóan más kérdésekre keresnek választ. Ennek folytán a továbblépés útja Kraus szerint vagy a módszertani választásokat problematizáló meta-módszertani vita lehet vagy a kétféle elmélet egyfajta „integrálása”.

Kraus második metaelméleti állítása mármost ez utóbbira vonatkozik. Több cikkében konkrét metaelméleti integrációs stratégiákat is javasolt, amelyek révén a kétféle elmélet erőnyeit egyesíteni lehet, vagyis „megalkotni egy olyan elméletet, amely magába foglalja mindkét típusú elmélet erősségeit és elkerüli gyengeségeiket”.³⁴

Bár sokban egyetértek Kraus megállapításaival és támaszkodom is azokra, metaelméleti gondolatmenete mégsem kielégítő. Érvelése két elméletre és a magánjog egy részterületére korlátozódott, bizonyos elemeiben pedig inkább programatikus maradt, s nem kínált részletes megoldást. A következőkben általánosítva többféle elméletet és a magánjog teljes területét figyelembe veszem, valamint a metaelméleti stratégiák egy tágabb körét azonosítom. A szembenállásra válaszoló metaelméleti stratégiák négy lépését különböztetem meg és példákkal is illusztrálom, hogyan néz ki az elméletek közötti konfliktus feloldása, elkerülése, meghaladása.

4. NÉGY METAELMÉLETI KÉRDÉS

A magánjog ellentmondónak tűnő elméleteinek problémájával négy lépésben nézhetünk szembe. Mindegyik lépésnél juthatunk kielégítő megoldásra vagy eszkalálhatjuk a problémát a következő szintre.

Mielőtt az elméletek szinopsziséval vagy másféle összeegyeztetésével foglalkozhatnánk, tisztáznunk kell két alapvető kérdést az elméletek összehasonlíthatóságával kapcsolatban. Először, hogy ugyanannak a jelenségnek az elméletei-e, másodsor, hogy ugyanazt a feladatot tűzik-e maguk elé. (E két kérdést nem mindig könnyű elválasztani egymástól és nem feltétlenül kell őket ebben a sorrendben megválaszolni.) Ha ugyanis kiderül, hogy az elméletek tárgya, az esetleges terminológiai egyezés ellenére különböző, vagy pedig nem ugyanazt a feladatot tűzik maguk elé, akkor a metaelméleti vizsgálódást rövidre zárhatjuk: a két elmélet hajója, a korábban idézett hasonlat nyelvén, elhaladhat egymás mellett. Dönthetünk egyik vagy másik mellett, vagy akár párhuzamosan legitimnek tekinthetjük mindkettőt. Ha viszont mindkét fenti kérdésre igenlő választ adunk, az elméletek konfliktusba kerülnek egymással, és komolyabb metaelméleti munkára van szükség. Ekkor tehát fel kell tennünk a harmadik kérdést: melyik a sikeresebb elmélet. Más szóval, a versengő elméleteket, a tudományelméletből

³⁴ Kraus: *Philosophy of Contract Law*, 689.; Jody Kraus: *Reconciling Autonomy and Efficiency in Contract Law: The Vertical Integration Strategy*, *Philosophical Issues* Vol. 11, *Social, Political, and Legal Philosophy* (2001) 420–441.

ismert módon, az elméleti siker(esség) többféle és vitatott mércéit alkalmazva össze kell hasonlítanunk. Ha mármost ennek az összemérésnek az eredménye nem egyértelmű, vagyis egyik elmélet(család) sincs minden szempontból fölényben a másikkal (többivel) szemben, akkor a konfliktus eljut a negyedik szintre, ahol az a kérdés fogalmazható meg: hogyan tudunk kidolgozni olyan további, például hibrid vagy integrált elméleteket, amelyek az előbbi mércék szerint az eredetieknél sikeresebbek. Az erre a kérdésre adott válaszok tipológiájával zárul az áttekintés.

4.1. *Explanandum avagy minek az elmélete magánjogelmélet?*

Először tehát az a kérdés merül fel, hogy „minek az elmélete” az adott elmélet.³⁵ Ugyanarra a tárgyra (explanandumra) vonatkozik-e a két (vagy az összes) kérdéses elmélet? A korábban jelzett előzetes feltevéseink alapján ez a kérdés látszólag egyszerűen megválaszolható, tudniillik azzal a tautologikus érveléssel, hogy a magánjog elméleteinek tárgya a „magánjog”, amelynek határait lokális (jogrendszer-specifikus és időben változó) dogmatikai konvenciók határozzák meg. Ez a válasz azonban nem kielégítő. Még ha a joggyakorlatra való támaszkodás révén tovább is jutunk, mintha pusztán terminológiai egyezéstről lenne szó, a „magánjog” kifejezés referenciája mégsem tisztázza teljes mértékben azt a kérdést, hogy mi az, amit egy adott magánjogelmélet magyarázni és/vagy igazolni igyekszik.

A különböző magánjogelméletek ugyanis más-más explanandumot tűznek maguk elé. Mint korábban láttuk, a közgazdasági elméletek leggyakrabban a bírói döntések kimenetelét, pontosabban rendelkező részét tekintik releváns explanandumnak.³⁶

A filozófiai elméletek tárgyát többnyire a bírói érvelésben szereplő alapvetőnek ítélt fogalmak képezik. Ezekhez a fogalmakhoz elérkezhetnek „felülről” vagyis általános erkölcsi/igazságossági elvek felől, több vagy kevesebb lépésben, esetleg megengedve azt is, hogy egy adott, az elvek szintjén meghatározatlan (aluldefiniált)

³⁵ Vö. Lewis A. Kornhauser: The Economic Analysis of Law, in Edward N. Zalta (szerk.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition) [<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/legal-econanalysis/>] 3.2. szakasz.

³⁶ Kornhauser: „Economic Analysis of Law”, i. m. érvelése szerint ez azért is indokolt, mert több bírói döntése esetén nem is feltétlenül lehet azonosítani egyetlen, a döntést alátámasztó érvelést. Kornhauser ezt nevezi a jog gazdasági elemzése „közpolitikai” (policy analysis) módszerének, amely a jog hivatalos személyeinek tett jogpolitikai javaslatokként értelmezhető. Lehetséges azonban közgazdasági elemzés ún. politikai gazdaságtani módusa is, amely a hivatalos személyek döntéseit magyarázandó tényeknek (explanandum) tekinti, vagyis például azt a szociológiai kérdést teszi fel, hogy (kauzális értelemben) miért döntenek a bíróságok adott esetekben az adott módon. Kornhauser megkülönbözteti továbbá a közgazdasági elemzés harmadik, jogdogmatikai vagy interpretív módszerét is, amely, a hagyományos jogtudományi, jogdogmatikai érveléshez illeszkedve a magánjogi fogalmak és szabályok legjobb értelmezése körüli viták résztvevője kíván lenni, vagyis jogértelmezési kérdések megválaszolására törekszik – erre alább visszatérünk.

jogi kérdés eldöntése valamilyen legitim döntéshozó feladata (a szenttamási természetjogi elmélet értelmében vett *determinatio*). Mások „alulról”, a vezető esetek, dogmatikai írások vagy a kodifikált tételes jog szabályait értelmezve, esetleg a „megfontolás egyensúlya” rawlsi módszerét követve, vagyis az általános elvek és konkrét esetek egymásra vonatkoztatásnak iterációiban érvelnek. Mindenesetre a fogalmi elemzés és a morális érvelés tárgya a jogi diskurzus és annak kulcsfogalmi (felelőség, vétkesség, jogosultság, stb.).

Mindkét elméletcsalád közös problémája ugyanakkor a jogdogmatika partikularitása és az elméleti magyarázat általánossága közötti feszültség. A versengő elméletek „általánosságának” problémája felmerül többféle értelemben is. Itt most csak jelzésszerűen szólok ezekről.

Az általánosság egyrészt a pozitív jogi anyagtól való távolságra utal. Vannak olyan különös jogelméletek, akár a magán- akár a büntetőjogban, amelyeket akár egy évszázaddal megalkotásuk után, több rendszerváltás és radikális tételes jogi reform elmúltával is általánosan elfogadott fogalom- és rendszeralkotó teljesítményként vannak jelen a jogtudományi gondolkodásban. Mások viszont szorosabban tapadva konkrét és változó jogi tartalmakhoz egy törvényhozói reform vagy fontos bírói döntés után rögtön kerülhetnek a zúzdába, elveszítve tételes jogi referenciájukat vagy magyarázó erejüket. Ráadásul az egyes magánjogelméletek nem mindig válnak el élesen a jogdogmatikai, vagyis közvetlenül a gyakorlatot szolgáló rendszerezés, áttekintés, bemutatás különféle változataitól. Egy adott írásmű szolgálhat például (akár a szerző szándéka, akár az olvasók értelmezése szerint) egyszerre vagy bizonyos részeiben a gyakorlat kézikönyveként, az oktatás tananyagaként és a tudományos vitákhoz való elméleti hozzájárulásként. Mindenesetre tárgyuk azonosításakor még a legelvontabb elméleteknek is, amennyiben valóban a magánjog (egy részének) elméletei kívánnak lenni, kapcsolódniuk kell a magánjog gyakorlatának dogmatikai felfogásához mint komplex artefaktumhoz. Ennek jó példája Gardner egy 2005-es tanulmánya, amely explicit módon a kártérítési jog tankönyvi vagy „jogászi” felfogásából indul ki,³⁷ hogy azután ennek filozófiailag releváns kulcsfogalmaira összpontosítson.

Az elméletek absztrakciós szintje az elméletalkotó döntésén múlik. Fontos azonban, hogy átlátható legyen mind a szerző, mind az olvasók számára, hogy például a szerző a kaliforniai szerződési jog elméletét kívánja adni, annak egy adott időpontban hatályos állapotából kiindulva, vagy a modern nyugati szerződési jog olyan intézményeit vizsgálja, amelyek közősek a *common law* és a kontinentális jogrendszerekben.³⁸ Amikor tehát valaki „a” magánjog elméletét

³⁷ John Gardner: Backwards and Forwards with Tort Law, in Joseph Keim-Campbell, Michael O’Rourke és David Shier (szerk.): *Law and Social Justice*, Cambridge (Mass.): MIT Press 2005. 255–256, újraközölve in uő.: *Torts and Other Wrongs*.

³⁸ Brian H. Bix: The Promise and Problems of Universal, General Theories of Contract Law, *Ratio Juris* 30 (2017) 391–402.

ígéri, rendszerint jogrendszerek egy időben és (nem feltétlenül földrajzi) térben körülhatárolt szűkebb csoportjára utal, még akkor is, ha ezt nem teszi explicité.³⁹

Összességében, az elméletek összevetésének első lépése annak megállapítása, hogy ugyanarra a tárgyra vonatkoznak-e.

4.2. Az elmélet célja

Másodszor meg kell vizsgálnunk azt is, hogy a kérdéses elméletek mit kívánnak elérni. Idézett tanulmányukban Khaitan és Steel háromféle különös jogelméletet határoz meg, amennyiben az elméleti kérdések három fő típusát különböztetik meg: fogalmi, empirikus, valamint normatív (értékelő, funkcionális) kérdéseket.⁴⁰

A közgazdászok rendszerint ragaszkodnak a pozitív és a normatív elmélet közötti megkülönböztetéshez s ahhoz is, hogy az elmélet egyik változatának sikere vagy sikertelensége logikailag elválnak a másik változat sikerétől.⁴¹ Mint fentebb láttuk, a jog gazdasági elemzésének kifinomult változatai három módozatot különböztetnek meg: a közpolitikai és a politikai gazdaságtani kérdésfeltevés egyaránt pozitív vagyis magyarázó-előrejelző jellegű, míg a harmadik, dogmatikai vagy interpretatív módozat a magyarázat és az igazolás elemeit vegyíti. Hasonló köztes helyzetben van a közgazdasági elméletek fentebb tárgyalt heurisztikus változata is, amelyet úgy is tekinthetünk, mint a fogalmi elemzés kritikai változatát.

Hasonló bizonytalanság vagy átmeneti jelleg figyelhető meg egyes filozófiai elméletekben is, amikor például Ripstein *Private Wrongs* című könyvében arra a kérdésre, hogy az ott kifejtett elmélet despriptív, preskriptív vagy értelmező jellegű-e, könnyed kitérő választ ad.⁴² A magyarázó és igazoló elméletek közötti megkülönböztetés bizonytalansága összefügg a jogelmélet általános módszertani

³⁹ Az egymástól több-kevesebb részletben különböző jogrendszerek összehasonlító vizsgálata is elvégezhető persze mindkét elméletcsalád módszertani premisszái alapján. Az ún. kulturális jogösszehasonlítás, amely a magánjog fent említett expresszív (nem-instrumentális) megközelítéséhez áll közel, s az egyes jogrendszerekben megtestesülő kulturális identitások összemérhetetlenségét hangsúlyozza, gyakran zavarba ejtő eredményekhez vezet. Catherine Valcke több tanulmányban értelt amellett, hogy a francia és az angol szerződési jogban kétféle erkölcselmélet sőt erkölcsi nézőpont jut kifejezésre. Legutóbb pl. „Comparing Legal Styles” *International Journal of Law in Context* 15 (2019) 3. 274–296. Lásd még a jogösszehasonlítás és a kulturális relativizmus viszonyáról szóló vitát Karácsony András és Varga Csaba között: Karácsony András: A jog mint kulturális jelenség, *Jogelméleti Szemle* 2002/3. jesz.ajk.elte.hu/karacsony11.html, Varga Csaba: A jog mint kultúra?, *Jogelméleti Szemle* 2002/3. jesz.ajk.elte.hu/varga11.html.

⁴⁰ Khaitan and Steel, 4.

⁴¹ A megkülönböztetés kritikájára ugyanakkor a közgazdászok makacs ragaszkodására lásd John B. Davis: *Economists’ Odd Stand on the Positive-Normative Distinction: A Behavioral Economics View* [kézirat, 2013. március 7., <https://ssrn.com/abstract=2230062>].

⁴² Ripstein: *Private Wrongs*, 19.

vitáival az ún. belső nézőpont mibenlétéről és változatairól, a dworkini „interpretív” módszerről stb.

A legtöbb filozófiai inspirációjú normatív magánjogelmélet a feltételesen elfogadott normatív elvek fényében való racionális rekonstrukció vagy konstruktív értelmezés valamelyik változatát képviseli.

Ennek során néhányan úgy járnak el, hogy a magánjog gyakorlatát mint inherensen értelmes és igazolható gyakorlatot írják le, mintegy fogalmilag azonosítva a (magán)jogot a helyes (magán)joggal. A magánjog dogmatikai kategóriái nem tetszőleges normatív tartalommal kitölthető üres keretek, hanem formát és terepet adnak a normatív gondolkodásnak. A filozófus tehát a pozitív jogban ismeri fel a helyeset. Ezáltal válik például Weinrib (magán)jogelmélete egyfajta természetjogi felfogássá.

Más normatív elméletek célja, hogy a magánjogot⁴³ legjobb színben feltűnítő erkölcsi elveket azonosítsák, de ez az adott gyakorlatnak csak feltételes vagy *pro tanto* igazolását adja. A feltételes igazolás esetében nyitva marad az a kérdés, hogy ezek az elvek valóban helyesek-e. Ilyen feltételes igazolásról van szó, ha például a szerződésszegésért járó kártérítés szabályainak legjobb magyarázatát a Pareto-hatékonyság elve adja, de az elméletalkotó nyitva hagyja azt a kérdést, hogy ez az elv végső soron igazolható-e.

Az utóbbi ún. *pro tanto* igazolás esetében az elméletalkotó „feltétel nélkül” elfogadja az adott gyakorlatot igazoló normatív elvet, ám lehetséges, hogy bizonyos empirikus körülmények vagy más erkölcsi elvek oda vezetnek, hogy a gyakorlat végül nem igazolható. Ha például a kártérítési jog alapvető struktúráját legjobban a kiegyenlítő igazságosság elve igazolja, elképzelhető, hogy egy adott helyen és időben a tényleges intézményesült kártérítési gyakorlat olyan nem kívánt következményekkel jár, amelyek fényében a magánjogi kártérítés intézményét, mindent figyelembe véve, nem tartjuk igazoltnak, s úgy érvelünk, hogy helyesebb azt egy alternatív, társadalombiztosításhoz hasonló kompenzációs mechanizmussal felváltani.⁴⁴

Ennek megfelelően bizonyos magánjogelméletek, mindkét táborban, tisztán és következetesen előíró, értékelő jellegűek. Mások, s különösen a közgazdasági elméletek közt vannak ilyenek, tisztán fogalmi vagy leíró-empirikus jellegűek. Ezek a különböző típusú elméletek plauzibilis módon összeegyeztethetők egymással, mivel valóban más feladatot vállalnak ugyanarra a tárgyra vonatkozóan.

⁴³ Itt feltételezzük, hogy az általánosság fent jelzett problémájával szembenézve az adott elméletalkotó az elmélet tárgyát a maga és olvasói számára is átlátható absztrakciós szinten jelölte ki.

⁴⁴ Többek között erről a kérdéstről szövegtak, több hullámban, az utóbbi másfél évszázad kártérítési jogi közpolitikai vitái. A kötelező felelősségbiztosítással, az államosított vagy központosított kompenzációs mechanizmusokkal részben az elméletben, részben a gyakorlatban s néhány országban, például Új-Zélandon a kártérítési jog központi területein is megjelentek a magánjogi megoldás alternatívái.

Az elméletek talán legnagyobb, mindenesetre témánk szempontjából legérdekesebb csoportja viszont vagy egyetlen kategórián belül ütközik (mint rivális fogalmi vagy normatív elméletek) vagy pedig nem sorolható be egyértelműen a fent említett tiszta kategóriák egyikébe sem. Ezek közé tartoznak a magánjog valamely kiválasztott területét akár morális érvek akár prudenciális közpolitikai célok fényében racionalizáló-explikáló-értelmező elméletek, amelynél az elméletalkotók olykor felfüggesztik az arra vonatkozó ítéletet, hogy a kérdéses gyakorlat mindet összevéve igazolható-e.⁴⁵

Összegezve, az első két metaelméleti kérdésre adott válaszokból három stratégia rajzolódik ki. (1) A feszültség feloldása azáltal, hogy az egyik elméletcsalád egy adott területről visszavonul. Ez a „horizontális munkamegosztás” különböző területeket és feladatokat jelöl ki különböző elméleteknek. Ez azonban, látszólagos harmonikussága ellenére, nem feltétlenül stabil megoldás. Mint korábban utaltam rá, nincs egyetértés az efféle munkamegosztás szerepeivel kapcsolatban. Kraus szerint például a közgazdasági elmélet fölényben van az empirikus magyarázat terén, de alulmarad az autonómia-alapú normatív-igazoló filozófiai elmélettel szemben.⁴⁶ Hedley viszont úgy érvelt, hogy bár a kiegyenlítő igazságosság jobban magyarázza a szerződési jogot, a közgazdasági elmélet jobb igazolással szolgál. E két álláspont nyilvánvaló ellentmondása mögött talán az húzódhat, hogy a két szerző más kritériumot használ annak megállapítására, mi számít jó vagy sikeres magyarázatnak, illetve igazolásnak. E két tartalmi álláspont közötti vita tehát az elméleti siker(esség) mércéi körüli módszertani vagy tudományelméleti vitává alakul, amelyről alább lesz szó.

(2) Lehetséges az is, hogy visszavonulás helyett mindkét elméletcsalád képviselői ragaszkodnak ahhoz, hogy kompetensek és képesek megválaszolni az összes releváns kérdést.

(3) Végül az is előfordulhat, hogy az egyik típusú elmélet képviselői megpróbálják a kérdések körét a saját elméletük szempontjából kedvezőbb variánsra redukálni, illetve a többi kérdésre irányuló erőfeszítések jelentőségét marginalizálni. Ez utóbbi két metaelméleti stratégia indokolásához már összetettebb filozófia-módszertani elemzési eszközök szükségesek.

Mindhárom fenti esetben további metaelméleti munkára van szükség, s problematizálnunk kell az elméleti siker kritériumait. Ennek folytán a metaelméleti viták eszközlődnek egy következő szintre.

⁴⁵ John Gardner: What is tort law for? The role of corrective justice, *Law and Philosophy* 30 (2011) 1–50.

⁴⁶ Kraus: Reconciling, i. m. és uő: Determinacy, i. m.

4.3. Az elméleti siker mércéi

Ebben a pontban, a kimerítő tudományelméleti áttekintés helyett csak vázlatosan utalok néhány fontos megkülönböztetésre.

Amennyiben normatív elméleteket vetünk össze, a releváns normatív elvek (erkölcsi vonz)ereje fog számítani. Magyarázó, illetve előrejelző elméletek esetén pedig a magyarázat, illetve előrejelzés pontossága. Akár leíró, akár igazoló elmélet esetén egyaránt relevánsak az olyan kritériumok, mint az elmélet egyszerűsége, koherenciája, eleganciája, más elméletekkel való illeszkedése.⁴⁷

A kritériumok egy viszonylag általánosan elfogadott magvát, az ún. értelmező elméletekre vonatkozóan, három követelmény jelenti: az illeszkedés (*fit*), a meghatározottság (*determinacy*) és a transzparencia.

Az első nagyjából arra utal, hogy az elmélet milyen mértékben tud számot adni tárgyáról. Esetünkben a magánjog bármely komolyan vehető elméletének számot kell adnia mind a magánjog strukturális vonásairól, például arról, hogy a kártérítést, rendszerint pénzben, a károsult kapja (nem egyszerűen elvonják vagy büntetesként róják ki a károkozóra), mind különböző tartalmi szabályairól, például arról, hogy a *common law* országokban a segítségnyújtási kötelezettség (az ún. irgalmas szamaritánus szabályok) köre sokkal szűkebb, mint másutt.

A meghatározottság azt kívánja, hogy az elméleti világosan határozza meg (jelezzze előre), hogy egy adott tényállásra milyen szabály alkalmazandó.

Végül a harmadik, leginkább vitatott metaelméleti kritérium a transzparencia, azt követeli, hogy az elméletnek megfogalmazhatónak kell lennie a gyakorlat résztvevői által használt jogászai, jogdogmatikai terminusokban, vagy pedig oksági magyarázattal kell szolgálnia arról, hogy a jogászok, különösen a bíróságok miért használnak következetesen az elméleti rekonstrukciójától eltérő fogalmakat és érveket.

E kritériumokat alkalmazva talán lehetséges olyan tendenciaszerű megállapításokat tenni, miszerint a gazdasági elméletek sikeresebbek a meghatározottság mércéjén mérve,⁴⁸ míg az elméletek normatív verziójának meggyőző erejét⁴⁹ vagy a transzparenciát összevetve az autonómiára vagy kiegyenlítő igazságosságra alapozó elméletek fölényben.⁵⁰ Az is lehet azonban, hogy mindkét elmélet-

⁴⁷ Jules Coleman: *The Practice of Principle: In Defence of a Pragmatist Approach to Legal Theory*, 3.

⁴⁸ Richard Craswell: Contract Law, Default Rules, and the Philosophy of Promising, *Michigan Law Review* 88 (1989) 489–529.

⁴⁹ Kraus: Reconciling Autonomy and Efficiency in Contract Law: The Vertical Integration Strategy. 428.

⁵⁰ Stephen A. Smith: *Contract Theory*, Oxford: Clarendon Press 2004. 24–35. Khaitan és Steel elvetik ezt a kritériumot, s implicit módon Postema (i. m. 197.) is, amennyiben szerinte a közgazdasági elméletek nyilvánvalóan nem is igyekeznek a résztvevők fogalmain és kategóriáit használni. Ez azonban nem áll a közgazdasági elméletek minden változatára.

család csak részben felel meg a metaelméleti kritériumoknak, netán mindkettő ugyanolyan módszertani fogyatékoságokban szenved.⁵¹ Más szóval, a metaelméleti vita ezen kritériumok fényében eldöntetlen marad.

4.4. Négy metaelméleti stratégia

Az elméletek összevetésének utolsó lépésében, miután az elméletalkotók elismerték, hogy a rivális elméletek ugyanazon tárgyra irányulnak, azonos vagy hasonló elméleti ambícióval, s sikerességük is nagyjából hasonló vagy a fölény kérdése nem dönthető el megnyugtató módon, érkezünk el a szűk értelemben vett metaelméleti stratégiák lehetőségéhez. Itt négy stratégiát különböztetek meg, de nem törekszem teljességre.

4.4.1. Gyakorlati egyensúlyozás és pluralizmus

E stratégia két példája Shmueli elmélete, illetve Grundmann, Miklitz és Renner enciklopédikus magánjogelméleti kézikönyve. Előbbi úgy érvel, hogy kártérítési esetekben „az eset körülményeitől”, például a felek magán- vagy jogi személy jellegétől függően esetről esetre dől el, hogy a közgazdasági vagy a deontikus elméletek nyújtanak-e jobb magyarázatot, s egyúttal mércét a bírósági gyakorlat számára. Nem fogalmaz meg azonban világos kritériumot sem a két esetkör elhatárolására, sem arra, hogy a sokféle dimenzió közül melyik a döntő.⁵² Utóbbi, félreérthető módon, a társadalmi értékpluralizmus szociológiai tényével, illetve az interdiszciplinaritás ismeretelméleti előnyeivel érvelve igyekszik alátámasztani azt a gazdag, de ugyanakkor logikai rendezőelveket alig felmutató áttekintést, amelyre e több mint kétezer oldalas mű, részben szöveggyűjtemény, részben enciklopédia népes szerzőgárdája vállalkozott.⁵³

Bár ezek a példák önmagukban nem meggyőzőek, maga a stratégia mindenképp figyelemreméltó. Ide tartozhatnak, tágabb értelemben, mint az elméletcsaládok

⁵¹ Ez volt, legalábbis szó szerinti értelmezésben William Lucy tanulmányának, „Method and fit: two problems for contemporary philosophies of tort law” *McGill Law Journal* 52 (2007) 605–656., mérlege, lásd még uő: *Philosophy of Private Law*, Oxford: Clarendon Press 2007, 280. Ennek ellenére e monográfiában Lucy lényegében érdemi indokolás utasítja el a közgazdasági elméletet, s követi az analitikus filozófiai módszert.

⁵² Benjamin Shmueli: *Legal Pluralism in Tort Law Theory: Balancing Instrumental Theories and Corrective Justice*, *University of Michigan Journal of Law Reform* 48 (2015) 745–812.

⁵³ Grundmann, Miklitz, Renner: *Privatrechtstheorie*, i. m.

közötti döntés elhalasztásának vagy elkerülésének változatai, az elméletek közötti konvergencia vagy átfedő konszenzus keresésének kísérletei is. Végül Horváth Barna színopszisa⁵⁴ is alighanem a metaelméleti stratégiáknak ezzel a típusával áll leginkább rokonságban.

4.4.2. Monizmus és anomáliák lokális kezelése

A második stratégia kiindulópontja az a tudományelméletből jól ismert probléma, hogy ha valamilyen módon eljutunk az egyik elméletcsalád melletti elkötelezettséghez (az érvelés kedvéért elfogadjuk, vagy kifejezetten érvelünk is mellette, ez most mellékes), akkor számot kell adnunk azokról az esetekről amelyek, például az illeszkedés mércéje szerint, „anomáliának” minősülnek. E korrekciós stratégia révén tehát egy monisztikus elmélet részleteiben javított s így összességében erősebb változatához jutunk.⁵⁵ Természetesen csak bizonyos anomáliák kezelhetők meggyőzően ezen a módon; az *ad hoc* javítások pedig egy bizonyos ponton csökkenthetik az elmélet sikerét más dimenziókban.

4.4.3. Hierarchikus integráció

Az előző stratégiával ellentétben itt a két elmélet egymásnak való alá-fölérendelésével van dolgunk, amennyiben az egyik lexicografikusan elsőrendű vagyis „megalapozza” a másikat. Ennek az integrációs stratégiának mindkét változata felmerült az irodalomban. Lehet amellet érvelni, hogy a közgazdasági, értsd hatékonysági igazolás egyfajta szabály-konzekvencializmus formájában megalapozza a látszatra vagy dogmatikai megfogalmazásuk szerint deontikus vagy jogosultság-alapú magánjogi szabályokat.⁵⁶ Másrészt az is gyakran megfogalmazódott, hogy legalábbis a magánjog egyes területein, egy autonómia-alapú normatív elméletből hatékonysági-pragmatikus szabályok következhetnek; illetve a magánjog szabályait sikeresen magyarázó hatékonysági (jólét-maximalizálási) elv annyiban igazolható, amennyiben egy általános politikaifilozófiai elmélet alapozza meg.⁵⁷

⁵⁴ Horváth Barna: *Jogszociológia*, i. m. 118–121.

⁵⁵ Egy példa: Omri Rachum-Twaig és Ohad Somech: The Right-Based View of the Cathedral: Liability Rules and Corrective Justice, *Pepperdine Law Review* (2016) 74–113.

⁵⁶ Craig Purshouse: Utilitarianism as tort theory: countering the caricature, *Legal Studies* 38 (2018) 1. 24–41.

⁵⁷ Francis H. Buckley: *Just Exchange: A Theory of Contract*. London – New York: Routledge 2005; Daniel A. Farber: Economic Efficiency and the Ex Ante Perspective in Jody S. Kraus és Steven D. Walt (szerk.) *The Jurisprudential Foundations of Corporate and Commercial Law*, Cambridge University Press 2000, 54–86.

4.4.4. Sem-sem:

„politikai”, „deliberatív” és „antifundacionalista” elméletek

Végül a negyedik stratégia azt javasolja, hogy a két elméletcsalád közötti választás feladatát elutasítva ne is törekedjünk a magánjogi szabályok tartalmának meghatározott tartalmi elvekből való levezetésére (ez naivitás, „fundacionalizmus”, netán antidemokratikus törekvés volna).⁵⁸ Ehelyett vállalkozhatunk, leíró módon vagy történeti magyarázat formájában, a politikai diskurzus jogdogmatikai következményeinek azonosítására, mint amilyen a magánjog közpolitikai céloknak való alárendelése, azaz autonómiájának csökkenése.⁵⁹ Emellett értelmező, igazoló vagy kritikai szemléletben vállalkozhatunk a magánjog szabályaiból kielemezett normatív elvek és különféle politikai filozófiák egymásra vonatkoztatására.⁶⁰

Ez az álláspont átvezet a különös és az általános jogelméletek közötti kapcsolat kérdéséhez is, ti. hogy van-e mód vagy szükség a magánjog *mint jog* speciális igazolására vagy pedig a jog autoritásának általános kérdésével van dolgunk egy különös kontextusban. Másképp fogalmazva, szükség van-e egyáltalán különös jogelméletekre, azaz nem-jogászi, hanem kifejezetten elméleti munkára a magánjog belső koherenciájának és normatív értékelésének során.

5. ÖSSZEGZÉS

E tanulmány azokat az explicit és implicit metaelméleti stratégiákat igyekezett rendszerezni, amelyek révén a magánjog különféle, főként gazdasági és morális elméletei közötti konfliktusok rendezhetők. Tipológiai keretet kíván nyújtani, amely segíthet a viták tisztázásában. Ha például sikerül tisztábban látnunk abban a kérdésben, hogy miben nem értenek egyet a szembenálló felek: empirikus tényállításokban, módszertani kérdésekben, normatív elvekben, ezáltal előbbre jutunk a magánjogról szóló elméleti gondolkodásban. Mivel a konfliktusok egy része *mutatis mutandis* más jogterületeken s a jogról való gondolkodásban általában is felmerül, így a javasolt tipológia alighanem általánosítható olyan problémákra is, amelyek az ünnepelet Takács Pétert is foglalkoztatják.

⁵⁸ Prince Saprui: *Contract Law Without Foundations*, Oxford: Oxford University Press 2019.

⁵⁹ Steve Hedley: The Rise and Fall of Private Law Theory, *Law Quarterly Review* 134 (2018) 214.

⁶⁰ Martijn W. Hesselink: Democratic Contract Law, *European Review of Contract Law* 11 (2015) 81–126.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benson, Peter: *Justice in Transactions: A Theory of Contract Law*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press – Belknap Press 2019.
- Bix, Brian H.: The Promise and Problems of Universal, General Theories of Contract Law, *Ratio Juris* 30 (2017) 4. 391–402.
- Buckley, Francis H.: *Just Exchange: A Theory of Contract*. London – New York: Routledge 2005.
- Chapman, Bruce: Interpersonal Accountability and Impersonal Maximization: Two Structurally Incompatible Perspectives on the Theory of Private Law [Előadás az *Economics and Philosophy in Private Law Theory* című 10th MetaLawEcon műhelykonferencián, Bucerius Law School, Hamburg, 2019. július 5.].
- Coleman, Jules L.: *The Practice of Principle: In Defence of a Pragmatist Approach to Legal Theory*. Oxford: Oxford University Press 2001.
- Coleman, Jules L.: *Risks and Wrongs*, Cambridge: Cambridge University Press 1992.
- Coleman, Jules, Scott Hershovitz és Gabriel Mendlow: Theories of the Common Law of Torts, in Edward N. Zalta (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2015 Edition), <<https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/tort-theories/>>.
- Cooter, Robert és Thomas Ulen: *Jog és közgazdaságtan: Jogintézmények közgazdasági elemzése*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2005.
- Craswell, Richard: Contract Law, Default Rules, and the Philosophy of Promising, *Michigan Law Review* 88 (1989) 489–529.
- Cserne Péter: A jog gazdasági elemzése in Jakab András és Sebők Miklós (szerk.): *Empirikus jogi tanulmányok. Paradigmák, módszertanok és alkalmazási területek* (Budapest: Osiris 2020 megjelenés előtt).
- Cserne Péter: *Közgazdaságtan és jogfilozófia: Rendszertelen áttekintés a jog gazdasági elemzésének elméleti és módszertani alapjairól*. Budapest: Gondolat 2015.
- Dagan, Hanoch és Avihay Dorfman: Just Relationships, *Columbia Law Review* 116 (2016) 6.
- Davis, John B.: Economists’ Odd Stand on the Positive-Normative Distinction: A Behavioral Economics View [kézirat, 2013. március 7., <https://ssrn.com/abstract=2230062>]
- Farber, Daniel A.: Economic Efficiency and the Ex Ante Perspective in Jody S. Kraus és Steven D. Walt (szerk.): *The Jurisprudential Foundations of Corporate and Commercial Law*, Cambridge: Cambridge University Press 2000. 54–86.
- Gardner, John: Backwards and Forwards with Tort Law, in Joseph Keim-Campbell, Michael O’Rourke és David Shier (szerk.): *Law and Social Justice*, Cambridge (Mass.): MIT Press 2005. 255–278.
- Gardner, John: Dagan and Dorfman on the Value of Private Law, *Columbia Law Review* 117 (2018) 179–201.
- Gardner, John: *From Personal Life to Private Law*, Oxford: Oxford University Press 2018.
- Gardner, John: *Torts and Other Wrongs*, Oxford: Oxford University Press 2019.
- Gardner, John: What is tort law for? The role of corrective justice, *Law and Philosophy* 30 (2011) 1–50.
- Grundmann, Stefan, Hans Miklitz, Moritz Renner (szerk.): *Privatrechtstheorie I–II*. Tübingen: Mohr Siebeck 2015.

- Hedley, Steve: The Rise and Fall of Private Law Theory, *Law Quarterly Review* 134 (2018) 214.
- Hesselink, Martijn W.: Democratic Contract Law, *European Review of Contract Law* 11 (2015) 81–126.
- Honoré, Tony: *Responsibility and Fault*, Oxford, Portland: Hart Publishing 1999.
- Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*, ford. Zsidai Ágnes, Budapest: Osiris 1995.
- Kelsen, Hans: *Veröfentlichte Schriften 1911–1917*, szerk. Matthias Jestaedt. Tübingen: Mohr Siebeck 2010.
- Khaitan, Tarun és Sandy Steel: Theorising Areas of Law [kézirat, 2019. október 4., <https://ssrn.com/abstract=3464432>].
- Kornhauser, Lewis A.: The Economic Analysis of Law, Edward N. Zalta (szerk.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition) [<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/legal-econanalysis/>].
- Kraus, Jody S.: Philosophy of Contract Law in Jules Coleman és Scott Shapiro (szerk.): *Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*, Oxford: Oxford University Press 2002. 687–751.
- Kraus, Jody S.: Transparency and Determinacy in Common Law Adjudication: A Philosophical Defense of Explanatory Economic Analysis, *Virginia Law Review* 93 (2007) 287–359.
- Kraus, Jody: „The Methodological Commitments of Contemporary Contract Theory” kézirat, [2001. június 1., <https://ssrn.com/abstract=272412>].
- Kraus, Jody: Reconciling Autonomy and Efficiency in Contract Law: The Vertical Integration Strategy, *Philosophical Issues* Vol. 11, *Social, Political, and Legal Philosophy* (2001) 420–441.
- Lepsius, Oliver: Braucht das Verfassungsrecht eine Theorie des Staates? Eine deutsche Perspektive: Von der Staatstheorie zur Theorie der Herrschaftsformen, *Europäische Grundrechte-Zeitschrift* 31 (2004) 370–381.
- Lucy, William: Method and fit: two problems for contemporary philosophies of tort law, *McGill Law Journal* 52 (2007) 605–656.
- Marino, Patricia: Value Pluralism and the Foundations of Normative Law and Economics: The Case of Threshold Deontology in Péter Cserne and Magdalena Małecka (szerk.): *Law and Economics as Interdisciplinary Exchange: Philosophical, Methodological and Historical Perspectives*, Abingdon & New York: Routledge 2020. 115–134.
- Markovits, Daniel és Alan Schwartz: Plural Values in Contract Law: Theory and Implementation, *Theoretical Inquiries in Law* 20 (2019) 2. 571–593.
- Patterson, Dennis: An Open Letter to Professor James Gordley, *Wisconsin Law Review* 1991. 1432–1436.
- Paulson, Stanley L.: Konstruktivismus, Methodendualismus und Zurechnung im Frühwerk Hans Kelsens *Archiv des öffentlichen Rechts* 124 (1999) 631–657.
- Posner, Richard: *Economic Analysis of Law*, New York: Aspen 1998.
- Postema, Gerald J.: *Legal Philosophy in the Twentieth Century: The Common Law World*. Dordrecht: Springer 2011.

- Purshouse, Craig: Utilitarianism as tort theory: countering the caricature, *Legal Studies* 38 (2018) 1, 24–41.
- Rachum-Twaig, Omri és Ohad Somech: The Right-Based View of the Cathedral: Liability Rules and Corrective Justice, *Pepperdine Law Review* (2016) 74–113.
- Ripstein, Arthur: *Private Wrongs*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 2016.
- Saprai, Prince Saprai: *Contract Law Without Foundations*, Oxford: Oxford University Press 2019.
- Schwartz, Alan és Daniel Markovits: Function and Form in Contract Law [kézirat, 2019. május 23., <https://ssrn.com/abstract=3392999>].
- Shmueli, Benjamin: Legal Pluralism in Tort Law Theory: Balancing Instrumental Theories and Corrective Justice, *University of Michigan Journal of Law Reform* 48 (2015) 745–812.
- Smith, Stephen A: *Contract Theory*, Oxford: Clarendon Press 2004.
- Trebilcock, Michael: *The Limits of Freedom of Contract*, Cambridge: Harvard University Press 1993.
- Weber, Max: Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 19 (1904) 22–87. (magyarul: Max Weber: A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása” in uő: *Tanulmányok*. Budapest: Osiris 1998. 7–69.)
- Weinrib, Ernest J.: *The Idea of Private Law*, 2. javított kiadás, Oxford: Oxford University 2012.
- Weir, Tony: *An Introduction to Tort Law*, Oxford: Oxford University Press 1996.
- Zamir, Eyal és Barak Medina: *Law, Economics and Morality*, Oxford: Oxford University Press 2010.